

Kim Salomon (red.), *Tiden* (Göteborg/Stockholm: Makadam Förlag 2017).
222 s.

Frågan om tid ligger i tiden. Fenomen som tidsbrist, nostalgi och det förflutnas återkomst, liksom missnöje med framstegstänkandet och idén om historien som en enda sammanhållen utvecklingsprocess väcker frågor om alternativa förhållningssätt till tid. I stället för att söka ett enhetligt svar på vad tid egentligen är, är det dock, liksom med många andra abstrakta begrepp (sanning, kunskap, mening, erfarenhet, förnuft osv.) insiktsbringande och klargörande att differentiera fenomenet och att undersöka det i olika sammanhang. Hur fungerar tid här, inom den här samhällssfären, inom den här disciplinen, i det här avseendet? Sådana frågor belyses i antologin *Tiden* av välrenommerade forskare från en mängd discipliner: idéhistoria, historia, filosofi, litteraturvetenskap, filmvetenskap, medie- och kommunikationsvetenskap, sociologi, arkeologi, islamologi, biologi, teoretisk fysik och astrofysik. Den vackert utformade volymen består förutom redaktörens inledning av 16 korta texter om vardera 10–15 sidor. Här finns inte möjlighet att redogöra för alla texters innehåll, men några exempel ska ges.

Anders Ekström och Henrik H. Svensen belyser hur antropocen som epokbegrepp bryter mot det moderna historietänkandet genom att kräva andra tidsskalor och att vara prognostiskt i förutsägelsen om slutet på människans tidsålder samt genom att ifrågasätta uppdelningen mellan en närmast oföränderlig natur och den av människans skapade historien. Naturkatastrofer är händelser som har påverkat människans historia och den av människan förändrade naturen är en del av människans och jordens historia. Samtidigt bör det påpekas att vi människor också behöver kortare tidsskalor och andra epokbegrepp än antropocen för att orientera oss.

Johan Fornäs pekar i sitt bidrag på tidsförståelsens beroende av dess mediering och dess medialisering. Tiden har alltid varit förmedlad via synliga fenomen som planeter och naturens växlingar eller givits synlig form i ka-

lendar och klockor. Vilka kulturella tidsteknologier som medierar tiden har förändrats. Med utgångspunkt i Paul Ricoeurs uppdelning mellan en objektiv, kosmisk tid, en subjektiv upplevelsetid och en tredje kollektiv och specifikt mänsklig tid, historiserar Fornäs denna tredje sociala tid och diskuterar hur mediernas (press, tv, internet) förändring påverkar erfarenheten av tiden. Finns det en risk att den intersubjektiva tidens mening upplöses via abstraktion och dekontextualisering, globalisering och mobila digitala nätverk? Ett sådant scenario indikerar att det kan behövas medvetna institutionella åtgärder för att värna om den kulturellt meningsfulla tiden.

I ett av de mest givande bidragen belyser Carl-Göran Heidegren tid i ett sociologiskt perspektiv och inför begreppen tidsstrukturer (varaktiga normer för tidsanvändning såsom normal arbetstid) och tidskulturer (värderingar om tid och det önskvärda såsom att snabbhet är bättre än långsamhet). Social acceleration är ett fenomen typiskt för det moderna samhället, men har i vår samtid fått särskild aktualitet och belysts av Hartmut Rosa. Tekniska förändringar, livsstilers och institutionella förhållandens förändringstakt samt stegrade förväntningar på att utnyttja livets alla möjligheter bidrar tillsammans till tidsupplevelser av att inte hinna med och en rädsla för att hamna på efterkälken. Dessa förhållanden riskerar att främja kortsiktighet, försvaga mer långsiktiga meningsdimensioner och ge en upplevelse av riktninglöshet. Detta riskerar även att urholka demokratins politiska löfte om att kunna påverka samhällsutvecklingen i önskvärd riktning i stället för att bara tvingas anpassa sig till den. Den sociala tidens förändringstakt påverkar således demokratins förutsättningar och dess trovärdighet. Vilken förändringstakt är förenlig med demokratisk politik? Vilken förändringstakt är förenlig med ett hållbart socialt liv och meningsfulla mänskliga liv?

Med utgångspunkt i de så kallade livsvetenskapernas genetiska och molekylärbiologiska forskning om förlängd livstid frågar Helge Jordheim om det livsvetenskapliga paradigmet livstidsbegrepp innebär en åternaturalisering av tid och därmed ett brott med den moderna tidsregimens avnaturalisering. Gentemot nutida tendenser att renaturalisera tiden via människokroppens livstid eller klimatförändringskurvor lanserar han, med inspiration från Herder och Koselleck, i stället en teori om livstider i plural och på olika nivåer av "liv" från växter och individer till institutioner och kulturer. En viktig fråga är då hur olika tidsformer och livsformer med olika rytm kan synkroniseras. Perspektivet utgör ett alternativ såväl till den moderna tidsregimens homogena utvecklingsbegrepp som till nutida tendenser till renaturalisering av tid.

I andra bidrag behandlas mycket skilda företeelser såsom religiös tid och tidsritualer inom islamsk tradition, förflutna tidsuppfattningar i möte med den arkeologiska disciplinens egna tidsbegrepp, exempel på reflexiv "tids-

aktivism” för att ifrågasätta den rådande tidsregimens ensidiga värdering av snabbhet, tidsföreställningar och civilisationskritik i Harry Martinssons *Aniara*, relationen mellan dåtid och nutid i film, relativitetsteorins matematiskt konstruerade och kosmiska tidsbegrepp, naturens biologiska klockor, tidsbegreppets beroende av rytm(er) i verklighetens förändringar, samt det moderna forskningsuniversitetets anknypning till den moderna tidsregimen och den eventuella övergången från kortsiktig presentistisk nyttoorientering till ett mer långsiktigt, pluralistiskt och läraktigt förhållningssätt till det förflutna. Trots det korta formatet lyckas författarna förmedla initierade perspektiv på tid i olika kontexter. En styrka är att många av bidragsförfattarna kan dra nytta av tidigare forskningsprojekt som specifikt behandlar frågor om tid.

De enskilda bidragen har substantiella poänger, men en viss otillfredsställelse infinner sig till slut. Vad ska vi göra med alla dessa tidsbegrepp? Finns det övergripande slutsatser att dra? Det hade därför varit önskvärt med en avslutande text som knöt samman trådar och resonerade kring några mer övergripande frågor. Vilka tidsbegrepp har vi främst behov av i vår epok? Antologin visar övertygande behovet av en mängd olika tidsbegrepp för olika sfärer och kunskapsfält och att det inte räcker med relativitetsteori eller antropocen. För historiker och människor som samhällsvarelser är det nog Ricoeurs tredje tid, den kollektiva, historiska och meningsfulla tiden, som är särskilt angelägen. För att anknyta till Heidegrens och Fornäs bidrag – vilka samhälleliga förhållanden inom politik, ekonomi, utbildning, media, universitet och i medborgares liv behöver tillgodoses för att en meningsfull historisk tid på samhällelig nivå ska kunna formuleras och diskuteras kritiskt? Vilken roll har historiska vetenskaper i det sammanhanget? Hur bör historiker förhålla sig för att möjliggöra och inte underminera en samhälleligt meningsfull tid? Om vi befinner oss i övergången till en ny tidsregim, hur borde den se ut för att komma till rätta med avigsidorna med de moderna och senmoderna tidsregimerna?

Sammanfattningsvis är det, även utan en syntetiserande och reflekterande avslutning, en fin volym med läsvärda bidrag av kunniga författare som ger nya insikter om tidens många facetter. Med sitt mångvetenskapliga perspektiv är den relevant för forskare inom många discipliner och samtidigt läsbar för en bildad allmänhet. Antologin illustrerar hur viktigt det är att humanistiska och samhällsvetenskapliga discipliner belyser frågor som ibland hävdas kunna ges entydiga svar av medicin, psykologi eller någon naturvetenskap – jämför med begrepp som lycka, kärlek, intelligens, kunskap och verklighet.